

MACIERZANKA

Thymus serpyllum

Wstęp. Eksplicacja: Nazwy. Kategoryzacja. Kompleksy i kolekcje. Opozycje. Pochodzenie. Wygląd i części. Właściwości. Lokalizacja. Czas zbioru. Święcenie. Zastosowania praktyczne, obrzędowe, magiczne, lecznicze. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: Zamówienia. Pieśni sobótkowe. Pieśni i przyśpiewki zalotne i miłosne. Pieśni rodzinne. Pieśni żołnierskie. Pisana poezja chłopska. **Bibliografia.**

Rozścielająca się po ziemi macierzanka, o odurzającym zapachu i drobnych różowych kwiatkach, w tradycji ludowej uznawana była za *matkę ziół*, pierwsze ziele Matki Boskiej. Wiązano ją symbolicznie z kobiecością, macierzyństwem, ale też panieństwem i dziewictwem. Wierzono, że jest skuteczna zwłaszcza w leczeniu chorób kobiecych i dolegliwości porodowych oraz chorób dziecięcych. Przypisywano jej również moc leczenia chorób płuc, żołądka, reumatyzmu, bólu głowy i zębów, chorób nerwowych i bezsenności. Przekonanie o działaniu uspokajającym przełożyło się na wierzenie, że macierzanka chroni umierającego przed rozpaczą; wypychano nią poduszki trumienne. Uważano też, że chroni przed czarami, zarazami, zapewnia dobre mleko, wzrost i płodność, przyciąga miłość. Używano jej, aby mieć ładne włosy i cerę.

W starożytnej Grecji macierzanka była ziołem Afrodyty Wisła 1916/20–21.

W Ameryce istniało przekonanie, że jeśli opuszcza się dom, należy zabrać ze sobą macierzankę Wat Dic 383.

W tradycji angielskiej macierzanka to roślina sadzona koło uli, miododajna. Symbol nadziei, działania, odwagi (wierżono, że spożywanie macierzanki czyni człowieka odważnym). Ale to także roślina wiązana ze śmiercią. Według wierzeń dusza zamordowanego mężczyzny zamieniła się w macierzankę, a zapach macierzanki to zapach duszy. Używano macierzanki podczas pogrzebu, wkładano ją do trumny, sadzono na grobach. Wierzono również, że przynosi do domu śmierć, nieszczęście, chorobę (w Somerset sądzono, że pachnie śmiercią). Uważano ją za roślinę lubianą przez wróżki, duszki (*fairies*). Wróżono z niej o przyszłości. W tradycyjnym lecznictwie istniało przekonanie, że macierzanka (jej zapach) leczy epilepsję, wzmacnia umysł, opóźnia starzenie, daje ulgę w zmęczeniu, depresji, chroni przed koszmarami sennymi. Lecząco ją krztusiec, naparami z niej płukano gardło i usta. Była też stosowana jako środek odkażający Wat Dic 383–384.

W tradycji niemieckiej macierzanka była ziołem Frei, bogini płodności Wisła 1916/20–21. Wierzono, że dzięki macierzance krowy dają więcej mleka, a gęsi i kury lepiej się niosą. Miała przynosić szczęście w interesach. Uważano ją za zioło dla kobiet i symbolicznie wiązano z Matką Boską. Według flamandzkiej legendy Matka Boska zrobiła postanie z macierzanki dla Dzieciątka Jezus. Wedle opowieści tyrolskiej Najświętsza Maria Panna miała podczas zaślubin na głowie wianek z macierzanki. Macierzankę uważano także za środek przeciwko złemu, czarownikom i błyskawicom Wört Hoff 7/417–421.

Według słowiańskich wierzeń w macierzankę zamieniła się przedwcześnie zmarła matka Vas ES 2/582, Bor SE 309, War Rus 36. Na Ukrainie wierżono, że macierzanka zabezpiecza dobrobyt rodziny Żajw Ukr 363, chroni krowy po ocieleniu przed odebraniem mleka War Rus 36.

Zabierano ją ze sobą na obczyznę jako symbol rodzinnego kraju. Używano jej w obrzędowości pogrzebowej i weselnej Zajw Ukr 363. Serbołużyczanie wierzyli, że lebiodka i macierzanka noszone przy sobie odpędzają *przypołudnicę* Wisła 1895/291. Według wierzeń czeskich macierzanka miała chronić przed mocą *męża wodnego* Wisła 1896/281.

* * *

≡ Nazwa *macierzanka*, występująca także w wariantach *macierznica* Rob Med 128, *macierzon* 1, *macier ziele* 1, *macierzanek* 4, została utworzona za pomocą przyrostka *-anka* od przymiotnika *macierzy* ‘związany z matką, należący do matki’ Bor SE 309. Starszą postać nazwy: *macierza duszka* Rost Symb 1/289, także: *macierzina duska* Kaś SGO 1/553, *macierzyduszka* Par Gór 46, *macierzduszka* Rost Symb 1/289, *macierduszka* Köhl Naz 77, *macicza duszka* Rost Symb 1/289 interpretuje się jako replikę nazwy łac. *matris animula*, opartej na pradawnym wierzeniu, że w M. zamieniła się przedwcześnie zmarła matka Bor SE 309. Człon *duszka* informuje o zapachu Rost Symb 1/289, który jest intensywny, wyróżniający się. Według Szymona Syreniusza: *macierza duszka ma od nas Polaków dlatego to nazwisko, iż w srogich ciężkich przypadkach, w których się zda, że i duszę przywraca i stawa się jej jako matka* Budz Gór 93. W wierszu chłopskiego poety M. *czuwa nad rumiankiem, makiem, ostem jak matka* 12. Na związek z matką wskazują także niektóre nazwy synonimiczne M.: *matka* Pir Podl 78, *maciórka* Karł SGP 3/93, zaś na związek z kobietą i chorobami kobiecymi nazwy: *macicula* (zapewne od *macica*) Pal Roś 61, *macicula woniaca* SGP PAN/K, *ziele maciczne* Gerl Kat 37, *babskie ziele* Jak Zwycz 114.

Zapach M. został odzwierciedlony w nazwach synonimicznych M., takich jak: *cząber* Pir Podl 78, *cząbr* Karł SJP 2/839, *cząberek* Gier Słow 36 – oznaczających coś o duszącej woni Brüc SE 62, 73; *tymian* Rost Słow 480, *tymianek* Rost Słow 480, *tym* Rost Symb 1/289 – od grec. *týho* ‘kadzić’, też ‘wydawać miłą woń’, *thymon* ‘tymianek’, dosłownie ‘roślina pachnąca’ JP 1953/349.

Na Podhalu M. to także *marunka*, choć nazwa ta przypisana jest konwencjonalnie do wrotycza maruny (*Tanacetum parthenium*) Kaś Podh 6/50.

↑ M. jest kategoryzowana jako → *ziele* Jak Zwycz 114, Kul Wiel 3/413, *zielina* SGP PAN/K, → *zioło* – dawniej najważniejsze ze wszystkich: *matka ziół* MAAE 1904/47, *ciotka wszelakiego ziela* Lud 1931/67, *pirse zieli Matki Boskiej* Tyl Med 54; była też zaliczana do *ziół macicznych*, czyli pomocnych przy ciężkich rozwiązaniach Gerl Kat 37.

Ze względów estetycznych M. bywa określana jako *kwiatek* Rog Wag 283, → *kwiat*.

✚ M. kojarzono z Matką Boską, stąd to *pirse zieli Matki Boskiej* Tyl Med 54. Uważano ją też za *ziółko panieńskie* ŁSE 1980/109. Wedle przekonań była *zielen czarownic*, dzięki któremu osiągały swoją moc MAAE 1914/234.

Na Lubelszczyźnie zwano ją *świętego Antoniego zielen* Pelc SGLub 5/456.
Z M. i → *rozchodnika* Karw Dobrz 203, → *lubczyku* Nieb Przes 143, *nawrotku* Dwor Maz 110 dziewczęta wiły wianki sobótkowe. W pieśniach dziewczyna *pod wieczór w świętego Jana wigilię zbiera* → *róże*, → *lilie*, → *rutę*, M. i *rzuca do wody z nich uwite wianki* K 78 Łęcz 228; *wije wianki z M. i kumna*, → *barwinku* 3. M. *panienkom na wianki* i → *rosę przynosi święty Jan* 2b.

M. wraz z → rozchodnikiem święcono podczas Bożego Ciała, zob. święcenie: *najważniejsze wianki to z rozchodniku i z macierzanki* TL 2002/1–2/38, inne kolekcje por. → rozchodnik.

M., → piołun, → wrotycz, → *boże drzewko*, → bylicę, → słonecznik LL 1983/2/41, a także wianki z M., → rozchodnika, → mięty, kwiatu lipy, *nawrotku* wkładano zmarłemu do trumny TN Ulan-Majorat 1995.

Z M., jałowca, bylicy, → *dziewanny* rozpalano ogień podczas pomoru bydła i przepędzano przezeń stada ZWAK 1878/22. M. oraz *goździkami polnymi*, bożym drzewkiem, *dzwonkami*, *czarnym zielem* (*Anemone pulsatilla*), bylicą, kopytnikiem zebranych przed wschodem słońca na dziewiętej miedzy ZWAK 1881/120, podob. Wisła 1900/138, Udż ŚKrak 2/19 okadzano bydło w celach ochronnych (przed czarownicami).

Wedle wierzeń M. uzbieraną z 7 miedz, → nasięźrzał z 7 lasów i miętę z 7 ogrodów warzyły w kotłach czarownice, prosząc Lucypera, by dał im moc czynienia czarów MAAE 1914/234, zob. też zastosowania magiczne.

M. i bylicą moczonymi w ciepłej wodzie okładano zawiane nogi Lud 1931/67; napar z M. i bylicy pito na *zdźwiganie się* Plesz Międz 112.

W pisanej poezji chłopskiej *macierzanką i rutą osnute są dach i ściany* Szcz Ant 391; *macierzanka z → maciejką kuszą sennym zapachem słodkim* TL 1993/3–4/90; *macierzanką i sianem oddycha ziemia* 13A.

➔ W pieśni M. przeciwstawiana jest *polejowi* na zasadzie żeński : męski: *stery wianki z macierzanki, piąty z poleju. Napasę ją stery wołki, mój dobrodzieju* Święt Nadr 211.

✕ Wierzono, że M. wyrasta ze skorupki jaj wielkanocnych wyrzuconych za chałupę Lud 1911/32.

⊛ ★ M. kwitnie *skromnie* 11, kwiatki ma różowe K 73 Krak 3/31 (ale na Warmii i Mazurach wyróżniano *macierzankę modrą i złotą* SOWM 4/88, por. 11). W pisanej poezji chłopskiej szczególnie eksponowane jest to, że M. *rozściela się* po ziemi: *obruse macierzanki ścieli się fioletem* Mag Śpiew 31, *po macierzance* można biegać *niczym po dywanach* TL 2006/3–4/61, zob. 13C.

W pieśniach M. jest *drobna* 2 – to typowa cecha przypisywana zielu w ogóle.

○ M. *ślicznie* pachnie TN Śliwnica 1994, por. 10, stąd w pisanej poezji chłopskiej mowa o *miedzy pachnącej macierzanką* TL 1991/1/12, *lato odurza wonią rozkwitłej macierzanki* Szcz Ant 454, księżyc jest *pijany wonią chleba i macierzanki* 13B, też 13A, zob. nazwy.

M. przypisywano wszechstronne właściwości lecznicze i magiczne, uważano, że jest *dobra na wszystko* Pal Las 52, to jedno z *naskuteczniejszych zielei* Jak Zwycz 114. Jednocześnie sądzono, że M. rosnąca na miedzach, którymi prowadzono nieboszczyków, jest pozbawiona właściwości leczniczych i magicznych ŁSE 1974/67.

Ceniono smak M. i używano jej jako przyprawy Wiet SPog 83, zob. zastosowania praktyczne.

Δ M. rośnie na polach 10, ugorach 11, miedzach MAAE 1914/234, Udż ŚKrak 2/12, na piasku SOWM 4/88, na *kamieńcu* [= brzegu potoku zasłanym kamieniami] Kąś SGO 1/553,

stąd jej nazwa *zielina kamieńcowa* Pal Roś 61; w pieśniach pojawia się *na psiaskowy* [= piaskowej] *górze 6, w ogródecku 8.*

∞ Na Kaszubach M. i rozchodnik mogły zbierać tylko dziewczęta o nienagannej moralności i w dniach poświęconych Matce Boskiej (przeważnie środa i sobota lub sobota i niedziela) Kuk Kasz 334. Na Lubelszczyźnie M. zbierano *na świętego Antoniego, jak tyn odpust w Radeśnicy* Pelc Roś 104.

◆ M. wraz z innymi ziołami święcono powszechnie (w wiankach) podczas (oktawy) Bożego Ciała: *Zawdy bywało, że w Boże Ciało muso być wianki i z macierzanki* Wiśła 1900/335. Razem z → rozchodnikiem należała do najważniejszych święconych wówczas ziół Karw Dobrz 202. Była też święcona w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 VIII) Wiśła 1900/138, Fisch Roś 421.

♣ Zastosowania praktyczne. Używano M. jako przyprawy do zup, mięsa Pal Roś 62, do farszu do pierogów Pal Las 52 lub jako bazy do produkcji octu Hens Wiedz 3/175.

Ze względu na zapach M. wchodziła w skład kadzidła Wiet SPog 83.

♣ Zastosowania obrzędowe. Podczas sobótki (23 VI) dziewczęta wzięły wianki z M., barwinku, ruty, lubczyku, lnu, rozchodnika, *kołowrotka, grzmotka, rumianku i in.* ŁSE 1962/136, ŁSE 1980/109, zob. kolekcje. W dniu św. Jana zatykano w mieszkaniach poświęcone zioła: M., bylicę, krwawnik, *kocietapki* SGP PAN/K.

Z M. wito weselny wianek 6, por. w pieśni: *Wiła Marysia wianki z drobniutkiej macierzanki, toczyła ich po stole, ojcu, matce, niech im się serca krają, po co nią za mąż dają* Hens Wiedz 3/178. Na Śląsku wianek z M. dla *niewiasty* [= panny młodej] wzięły dziewczęta SGP PAN/K.

Podczas obrzędu pogrzebu M. wraz z innymi ziołami wkładano do trumny (zob. kolekcje), także w postaci wianków Pal Roś 63. Święconą M. wypełniano też poduszki trumienne Pol Chrzan 111.

♣ Zastosowania magiczne. Aby dziecko dobrze się chowało, dobrze rośło i dobrze mu się powodziło, kąpano je w wodzie z (kwitnącą) M. Pal Las 52.

Aby zapewnić dobre wylęganie się i chów kurcząt, wyścielano M. kwo-
kom i kurczętom Kot Urok 165. Aby kurczętom *w nogi nie wlało*, kładziono im M. SGP PAN/K. Gdy kury miały wysiadywać jaja, podkładano im koniecznie garść M., święconego zieleń Kot Urok 100.

Aby drzewa owocowe obficie rodziły, w wigilię Bożego Narodzenia okadzano je M. Wiśła 1916/20.

Aby włosy *ładnie się kładły* i miały połysk, myto je w M. Czyż Rzesz 103.

Aby dzieci miały ładną cerę, dawano im do kąpieli kwitnącą M. Pal Las 52.

Uważano M. za ziele miłosne, sprzyjające zamążpójściu ŁSE 1980/109, zob. 7. Aby zjednać sobie powodzenie u *chłopców*, dziewczęta podczas zbierania M. wymawiały zaklęcie 1. W odzyskaniu miłości męża miał pomóc wywar z M., *bobrowniku i koczanek*, warzony w trzech garncach, w wodzie wziętej ze studni przed wschodem słońca, ale „nie godzi się w piątek, aż w sobotę” ŁSE 1962/8.

M. przypisywano właściwości ochronne. Przeciw zarazom okadzano ziołami świętojańskimi, w tym M. PSL 1994/3–4/101. Podczas pomoru bydła rozpalano ogień z M., jałowca, bylicy, dziewanny i przepędzano przezeń stada ZWAK 1878/22. Aby odpędzić czarownicę, zbierano M. na czczo o wschodzie słońca PSL 1994/3–4/111. Aby ustrzec dom przed złem, majono strzechy M. Pal Roś 62. Urzeczony niemowlę ratowano w następujący sposób: matka lub ojciec udawali się pomiędzy północą a wschodem słońca na 9 dróg pasterskich i do 9 potoków z dzbankiem, do którego zbierali po garstce ziemi z każdej drogi i odrobinie wody z każdego potoku. Podczas tej wędrówki nie wolno było się oglądać za siebie, należało unikać spotkania z człowiekiem, a gdyby kogoś się spotkało, nie wolno było się odezwać. Po przyjeździe do domu wodę grzano i dodawano do niej M. oraz →tojad (*Aconitum variegatum*), a następnie kąpano w niej dziecko razem z czarnym kotem, na którego przejść miała choroba niemowlęcia Tyl Med 70.

Aby bydła nikt nie oczarował, okadzano je ziołami poświęconymi w dniu Matki Boskiej Zielnej, w tym M. Wisła 1900/138; M. poświęconą podczas Bożego Ciała TL 2002/1–2/38. By poprawić jakość mleka, wyparzono garnki i naczynia na mleko naparem ze święconej M. Hens Wiedz 3/180 lub naparem z M., *cencelji* [= *jaskólczygo ziele*] i pokrzywy SGP PAN 3/387; w tym samym celu okadzano garnki M. Hens Wiedz 3/180. Gdy krowa nie dawała mleka, okrążano jej wymiona święconym wiankiem z M. Łęga Malb 106. Jeśli masło nie chciało się wyrobić, cedzono mleko trzy razy przez święcone wianki z M. Sych SGKasz 3/34, a maślniczki wyparzono M. Now Żyw 151.

Aby ochronić się przed jadowitymi ukąszeniami, dodawano M. do jedzenia i smarowano ciało sokiem z M. ZWAK 1895/42, zob. też Wyr Czar 6.

Przed huraganem, piorunami, nawałnicą miał chronić wianek z M. TL 1997/2/22; →burza, →piorun, →wiatr.

M. miały używać czarownice, np. panowało przekonanie, że „przed św. Wojciechem po łąkach i miedzach, na których najwięcej bydła się pasie, zbierają czarownice w powązkę skradzioną u jednego z gospodarzy: *dzwonek, lebiodkę, jaskier żółty, podróżnik, macierzankę i kopytnik* z liśćmi, a przy tem zbieraniu powtarzają ustawicznie: *Zbierám pozytywek, ale nie wsytek*. Za pomocą tych roślin, wygotowanych razem w wodzie, po przybyciu do domu, mają czarownice odbierać mleko wszystkim krowom, które się pasą na tych łąkach i miedzach” Święt Nadr 523, zob. też kolekcje.

♣ Zastosowania lecznicze. Najczęstszym sposobem użycia M. w lecznictwie były kąpiele, okadzania (na co wskazuje nazwa *czmyr/cmyr* Wisła 1904/49, związana z czes. *czmouditi*, *czmud* ‘o dymie, dymieniu’ Brüc SE 80), picie naparów, wywarów, odwarów, sporadycznie okłady, nacierania oraz spożywanie rośliny.

W chorobach kobiecych zalecano kąpiel w naparze z M. Pal Zer 134 lub wywarze z M. i ślazu rosnących na *kamieńcu* (wodę należało potem wylać dzbankiem na krzyżowych drogach) Baz Tatr 118; nacierano się M. roztartą z tłuszczem wieprzowym Wisła 1901/617; okładano się ziele z zaparzoną z mlekiem Pal Zer 134 lub przygotowane tak ziele przykładano w ściereczce Wisła 1903/608; robiono nasiadówki z M. Pal Roś 62; pito napar z kwitnącego suszonego ziele Pal Roś 62, nalewkę Pal Zer 134 lub napój z kwiatów i łądyg M. Jak Zwycz 114; okadzano się M. Kul Wiel 2/320. Przy bólach narządów rodnych podmywano się naparem z M. Kaś SGO 1/553, kąpano się

w naparze z M., robiono z niej okłady, pito odwar z M. Rob Med 102. Przy zapaleniu jajników i upławach robiono napar z naziennej wysuszonej części M. lub kapano się w nim i robiono nasiadówki Pal Las 52. Chorą macicę leczono kąpielami w wywarze Tyl Med 54 lub naparze z M. Pal Las 52. Na bóle macicy pito napar z (poświęconej) M. Łęga Malb 137, wywar z M. Szych Kuj 70, okadzano kobietę M. Jesz Wiel 70. Aby uregulować (i przywrócić) miesiączkę, kapano się w naparze z M. Tyl Med 92, pito napar z jej kwiatów Plesz Międz 123.

Aby kobieta zameżna zaszła w ciążę, kapała się w M. Szot Sek 149. By zapobiec poronieniu, powinna była nosić w woreczku na szyi suszoną M. Hens Wiedz 3/174. Słabym i brzemiennym kobietom zalecano pić M. wymoczoną w wodce lub wygotowaną w wodzie K 17 Lub 160. W boleściach ciążowych kobiety piły odwar z M.; „naparzały” M. „gorącą duszę”, tj. lały na nią odwar i ta para otaczała chorą Wisła 1891/643. Przed porodem podawano kobietom do wypicia wywar z M. Köhl Naz 77, czyniono to także, aby przyspieszyć przedłużający się poród Szych Kuj 72. Po trudnym porodzie robiono położnicy „naparzenia” z M. Wisła 1891/423, kadzono ją *ziołami macicznymi* – w tym M. Gerl Kat 37. „W położu, od zimna” dawano jej M. do picia Wisła 1888/606. Aby kobiety miały obfity pokarm, podawano im M. Köhl Naz 77. Krowy przed ocieleniem okadzano M. Köhl Naz 77, a w czasie położu podawano im do picia napar z M. Pal Roś 62.

M. często stosowano na choroby i słabości dziecięce. Aby wzmocnić dzieci (i niemowlęta) oraz sprawić, by *nabrały ciała*, kapano je w (kwitnącej) M. Pal Las 52, w naparze Szot Sek 149, w wywarze Udz Biec 362, odwarze z M. Wisła 1900/335. Krzywicę u dzieci leczono kąpielami w M. Haj Lecz 151, w M., *podrózniku* i pokrzywie Haj Lecz 146, w odwarze z M. Rob Med 19.

Przy dusznościach; *suchotach* pito odwar Haj Lecz 146 lub napar z M. ZWAK 1882/299; kapano się w M. Szot Sek 149, w odwarze z niej Rob Med 66, w M. gotowanej z *chebdem*, świńskim świeżym gnojem, latoroślami lipowymi ZWAK 1878/139. Kaszel i koklusz leczono M. z żółtkiem Köhl Naz 77, M. gotowaną w mleku Hens Wiedz 3/169, pito napar ze świeżego lub suszonego ziała M. Szot Sek 149, z M. i kwiatu lipowego Hens Wiedz 3/169. Na zapalenie płuc oraz ból pod pierśmi przykładano na piersi rozparzoną M. Hens Wiedz 3/169, świeżą lub suszoną (święconą) M. ZWAK 1882/299, plaster gorący z mąki gryczanej z pietruszką i M. Wisła 1901/357. Bóle gardła leczono naparem z M. Pal Zer 135. Na *febrę* dawano pić choremu M. gotowaną w wodzie K 73 Krak 2/402. Gdy gęsi miały „chrypkę”, dawano im M. na podściółkę ZWAK 1882/299.

Na ostry ból żołądka, brzucha (*mordowiska*) i *kurcze* pito odwar z M. MAAE 1907/145, M. z mlekiem ZWAK 1882/299; napar z M. parzonej pod szpuntem [= garnkiem nakrytym i oblepionym ciastem] Ziemia 1933/100, podob. SGP PAN/K; jedzono *pore cubek* [= czubków] Jak Zwycz 114 lub dziewięć wierzchołków M. Hens Wiedz 3/167; okładano żołądek M. Wisła 1894/137. Przy *kolkach* okładano boki rozparzoną M. Lud 1931/67. Na biegunkę (*biegnię*) zalecano kąpiel w M. Pal Zer 135, w M., bylicy, wrzosie, maku i soli Plesz Międz 117, u dzieci – w odwarze z M., *pomocnicy* i innych ziół Udz Biec 366. Przy *czarwonce* pito napar ze świeżej lub suszonej M. Szot Sek 149; jedzono sproszkowaną M. wraz z pożywieniem Lud 1931/67, np. chleb z M. Gwiź Żywa 119. Biegunkę cieląt i prosiąt leczono naparem z M. Aby pszczoły „ustrzec przed biegunką”, dawano im M. do pokarmu Pal Roś 62.

Przy reumatyzmie (*darciu w kościach, darciu rąk*) kapano się w M. Szot Sek 150, w wywarze z M. Tyl Med 54, robiono okłady ze (sparzonej) M. K 7 Krak 128. Bolące (*zawiane*) nogi okładano M. i bylicą moczonymi w ciepłej wodzie Lud 1931/67. Na *oberwanie (utrząśnięcie)* pito napar Pal Zer 135, odwar z M. Wisła 1896/130; na *zdźwiganie się* – napar z M. i bylicy Plesz Międz 112. Przeciw dolegliwościom *macicy* – herbatę z poświęconych wianków Łęga Malb 106.

Chore (bolące) zębę płukano odwarem z M. Lud 1931/67, z M. i *kurdybanka*, robionym w garnku pod przykrywką oblepioną ciastem Wisła 1891/642.

Na ból głowy pito napar z suszonego zieleń M. Pal Las 52, zażywano korzeń chrzastu tarty wraz z M., moczony w occie lub wódce ZWAK 1882/274, przykładano M. moczoną w occie lub wódce Lud 1900/60.

Bolące ucho okadzano poświęconymi ziołami: M., rozchodnikiem i *targownikiem*, kruszonymi na ogień rozniecony od gromnicy Szych Kuj 27.

Przy *przestrachu (złęk)* i niepokoju robiono kąpiele z M. Or L 1934/143. Nerwicę SGP PAN/K, chore serce Kąś SGO 1/553 leczono M. Na dobry sen stosowano kwiat M. Wisła 1894/141. Żeby dzieci lepiej spały, dawano im M. pod głowę SGP PAN/K. Aby chory nie „rozpaczał” przy śmierci, dawano mu pod łóżko M. ZWAK 1891/49, M., miętę i *białe zioło* ZWAK 1882/299.

≈ Zastosowania praktyczne. Rolę *matki ziół* przypisywano M. oraz → babce, → bylicy, *grzmotnikowi* ZWAK 1878/20, *lebiudce* ZWAK 1882/204.

W ochronie przed złem stosowano zamiennie M. i inne zioła pachnące: → bylicę, → piołun, → rutę, → *boże drzewko*, → *dziewannę*, → *rumianek*, → *szałwię*, → *miętę*, → *tatarak*, → *paproć*.

M. jako ziele miłosne występuje zamiennie z → *lubczykiem*, → *nasieźrzalem*, → *storczykiem*, które zrywano do czarów miłosnych, wymawiając tę samą formułę, zob. sposób zrywania.

Do trumny wkładano M. lub → *miętę*, → *rozchodnik*, a najczęściej → *piołun*.

Aby rozproszyć → *chmury* podczas burzy, wrzucano do → *ognia M.*, → *rozchodnik* lub rzadziej → *rosiczkę* poświęconą w *Boże Ciało* Wisła 1889/494.

Jako przyprawa M. zastępowała tymianek Wiet SPog 83.

✠ M. jest symbolicznie wiązana z matką 12. Jako motyw zdobniczy kwiaty M. symbolizują szczęśliwe macierzyństwo ŁSE 1980/98. W pieśniach M. wiązana jest z dziewictwem i panieństwem 8, 9; występuje też w kontekstach miłosnych i erotycznych, np. *chłopiec pasie konie* w M. [= akt seksualny] 4, zob. też 1, 2, 7.

W wierszach poetów ludowych i pieśniach żołnierskich M. kojarzona jest z ziemią 11, 13A, ziemią ojczystą 10, szczęściem i błogostanem 10, 14, por. 13C.

DOKUMENTACJA

ZAMÓWIENIA

1 – *Macier ziele, rwe cie śmieje, pinciomia palcami, szóstą dłonią, niech się za mną chłopcy gonią. Płoty, nie płoty, niech się gonią jak koty.* ŁSE 1980/110; war.: *Macierzon, ja cie roz . . . pięcioma . . ., szóstą dłonią . . . za mną gonią, niech się chłopcy za mną tłuką jak za suką.* Kot

Las 98; por.: *Nasieźrzale! Rwę cię śmiało: pięcią palcem, szóstą dłonią, niech się za mną chłopcy gonia, duzi, mali, by mi się wszyscy zalicali.* K 7 Krak 126; *Moje zdrzele (ziele) [storczyk], rwie cie śmiele, piuncima palicami, całom dłoniom, niech sie wszystkie chłopcy (lub: dziewczęta) za mnom goniom.* Wisła 1894/271–272. Warianty i ekwiwalencje zob. nasieźrzal nr 1.

PIEŚNI SOBÓTKOWE

2 – Święty Jan przynosi a. rosę i macierzankę panienom na wianki, b. wianki z drobnej macierzanki i ziota miłosne.

a. *Janie! Janie! święty Janie! Cóżeś nam przyniósł nowego, cóżeś nam przyniósł pięknego? Janie, Janie, święty Janie! Przyniosłem ja rosy, dziewczekom dla krasy, także macierzanki panienom na wianki.* Pau Gal 26; war.: ... rosy, parobkom na kosy, datem macierzanki panienom ... Glog Pieś 26.

b. *Miły święty Janie, czas na powitanie. Przynoszę wam wianki z drobnej macierzanki i ziota różnego – do ożeniaczki pomagającego.* Kot Las 229.

3 – Dziewczyna wije wianki z macierzanki i kumna/barwinku dla chłopca.

Poszły dziewczynki do Puław wiankow brać... Wy, dziewczeczki, wy, kochaneczki – do domu spać, ty, Nastusio Kazimierzowej, zostań tu. Wijże wianeczki z macierzaneczki i z kumna, przyjdzie stary, osiwiaty – kijem go, przyjdzie Andrusio, przyjdzie nadobny – dej mu go! Chod Śp 179; war.: ... A wy, dziewczyni, chodźcie do dom spać, a ty, Marysiu, zostań tu, Będzies wiła wianki z drobnej macierzanki, z barwinku. Wisła 1896/236.

PIEŚNI I PRZYŚPIEWKI ZALOTNE I MIŁOSNE

4 – Chłopiec pasie konie w macierzance [= akt seksualny].

Na uherskiej stronie, niedaleko zámku, pasie tam synaczek konie w macierzánku. Pasie ich pasie, aż się cały trzasie [= trzęsie], tu jego nejmilejszą pachole mu niesie. Pieś Śl 2/747; war.: *Daleko, szeroko fojtowa brzezina, pasie tam syneczek cisawego konia ...* Pieś Śl 2/747, war. Pieś Śl 2/478.

5 – Chłopiec je korzonki z macierzanki i pije rosiczkę [= rosę].

Zostań z Bogiem, kochaneczko moja, boć ja muszę wychodzić do pola. Cóż tam będziesz, kochaneczku, jadał? Te korzonki z macierzanki, rosiczkę pijał. Rog Śląsk 224; war.: ... rosiczką zapijał. K 46 Ka-S 178.

6 – Na psiaskowy gorze rosta macierzanka, skubali panienki do ślubnego zionka. A jak naskubały, to sie radowały, pannami staremi, co sie nie ostały. Ja tam krówki pasta i tak uchylała, coby i przede mnie macierzanka kściąta. Krzyż WiM 2/105.

7 – Dziewczyny rwą macierzankę, żeby się wydać za męż.

Te Brzoskiwińskie larwy, po przykopach laży, macierzonke rwały, żeby się wydały. Płat Krak 263; war.: *A te Morawianki ...* Płat Krak 263.

8 – W moim ogródecku kwitnie macierzanka; wara, chłopcy, wara od mojego wionka. K 44 Gór 251; war.: ... r^uośnie macierzanka, m^uores ch^uopcy, m^uores ^uod m^uo jego wionka. Mika Oraw 45.

PIEŚNI RODZINNE

9 – Hopa ciupa po ciupinie! Bedzie jarmak w Zákłucynie. Cóż ta będą sprzedawali? Kiej ta dzievek nie nagnali ... Sprzedają tam macierzánkę, a Jédrkowá swoję córkę, a Józkowá stoi w sieni, zeby téz ta i ji wzieni. Święt Nadr 247; war.: *Za stodoła psy szczekajo, bo nie wiedz, co sprzedajo, tam sprzedajo macierzankę i Stepniczka swojo córkę.* TN Gorajec 1970.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

10 – Za zniszczenie kraju, za straconą młodość, nie szczędź, bracie, wrogom w boju sił i kul, jest na krańcach znoju szczęścia ogrom, pachnie macierzanka z pól. Szew Niech 353.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

11 – *To błyszczą na polnych licach-ugorach / olbrzymia ziemi tęsknota – / skromnie kwitnąca / macierzanka złota!* Poc Poez 191.

12 – *Nad nimi syćkami [rumiankiem, makiem, ostem] cuwa macierzanka, jak ta nad dziećmi kochająca matka.* [A. Skupień-Florek] Szcz Ant 719.

13 A – *Noc letnia kocha / ziemia drga żarem spragniona rosy / oddycha macierzanką i sianem.* [H. Chłopkowa] TL 1990/2/46.

13 B – *O letniej nocy zbryzganej gwiazdami / jak tysy księżyc tuli się łanami / pijany wonią chleba i macierzanki / o świerszczy kapeli i mglistym poranku* [J. Radomska] Niew Prow 214.

13 C – *Nęciły [mnie] i uwiodły łany macierzanki, / Koncerty pasikonika, / Jak miłe słowa najmilej kochanki, / Jak złuda, co znika.* [F. Kantyka] Szcz Ant 382.

13 D – *Dojrzało smakiem / soczystej wiśni / i odurza wonią / rozkwitłej macierzanki.* [W. Kuchta] Szcz Ant 454.

14 – *Strumieniem sypie się ziarno / i dożynkowy wzbija się śpiew / w dzieży rozczynem chleb wzrasta / przed domem stoi pełen wóz / wiązanka kłosów / macierzanki / złociste jabłka / plastry miodu / i zapach pól* [P. Kamiński] Szcz Ant 375.

BIBLIOGRAFIA: Bielak Agata, *Wybrane zioła w ludowym językowym obrazie świata*. Praca magisterska napisana w Zakładzie TiGWJP UMCS, Lublin 2007; Bor SE 309; Hensłowa Maria, *Z badań nad wiedzą ludową o roślinach*. II. *Thymus serpyllum* L. – *Macierzanka piaskowa*, III. *Ruta graveolens* L. – *Ruta zwyczajna*, „*Slavia Antiqua*” 1977, t. 24, s. 163–212; Pacła wska Ewa, *Językowo-kulturowy obraz ziół w polskiej tradycji ludowej*. Praca doktorska napisana w Zakładzie TiGWJP UMCS, Lublin 2011; Steckiewicz Mirosława, *Konotacja semantyczna nazw niektórych ziół w polszczyźnie ludowej*. Praca magisterska napisana w Zakładzie Języka Polskiego UMCS, Lublin 1991; Vas ES 2/582; War Rus 36; Wat Dic 383–384; Wisła 1895/291; Wisła 1896/281; Wisła 1916/20–21; Wört Hoff 7/417–421; Zajw Ukr 363.

→ BABKA, BARWINEK, BOŻE DRZEWKO, BURZA, BYLICA, CHMURA, DZIEWANNA, KWIAT, LILIA, LUBCZYK, MACIEJKA, MIĘTA, NASIĘZRZAŁ, OGIEŃ, PAPROĆ, PIOLUN, PIORUN, ROSA, ROSICZKA, ROZCHODNIK, RÓŻA, RUMIANEK, RUTA, SŁONECZNIK, STORCZYK, SZAŁWIA, TATARAK, TOJAD, WIATR, WRÓTYCZ, ZIELE, ZIOŁO.

Ewa Hrycyna